

Received:07.10.2024

Revised: 08.10.2024

Accepted:09.10.2024

чиқарувчи сабаблар экзоген ва генетик турларга бўлинади. Болаларнинг ривожланишига таъсир этувчи биологик ва ижтимоий омиллар очиб берилган ақли заиф Муаллиф томонидан ақлий заифлик этиологияси соҳасидаги замонавий тадқиқотлар таҳлил қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР:

*ақли заифлик,
болалар ақли
заифлиги,
ривожланиш
нуқсонлари..*

КИРИШ. Болалар ақли заифлигининг сабабларини олимлар аллақачон ўрганиб чиқмоқдалар. Интеллектнинг тўлиқ ривожланмаганлиги миянинг ривожланиши ва етилишига тўсқинлик қиладиган бир қатор омиллар таъсири остида содир бўлади. XX асрда касалликларни келтириб чиқарган барча аниқланган сабаблар эндоген ва экзоген сабабларга бўлинди. Кўпинча улар мураккаб ўзаро таъсир ва бирликда намоён бўлади. Деменция - бу ҳаёт давомида орттирилган ақли заифлик касаллигидир. Олимлар ушбу касаллик келтириб чиқарувчи сабабларидан бирини аниқлашди.

Одамларда ўсиш жараёни эндоген ва экзоген омиллар таъсирига боғлиқ. Ўсиш – сон кўрсаткичи бўлиб, полиген характерда ирсийланади, ўсиш организмларнинг тур белгиси ҳисобланади, бу белгиларнинг юзага чиқиши ташқи муҳит омилларига боғлиқ. Экзоген омиллар хужайрани ўраган муҳитда бўлиб, хужайра мембранаси билан ўзаро таъсирда бўлади. Хужайранинг ўзида синтезланиб унга таъсир этувчилар эса эндоген омиллардир. Айрим эндоген омиллархужайрадан чикиб бошқа гуруҳ хужайралар учун экзоген таъсирда бўлиши ҳам мумкин. Айниқса, ақлий қоқоқликнинг ривожланишида муҳим роль ўйнайди таъсир механизмлари бўйича ҳам, ирсий патологиянинг намоён бўлиш характери бўйича ҳам хилма-хил бўлган ирсий омиллар. Ақлий қоқоқликнинг эндоген ҳолатлари полиген, ретсессив, доминант тарзда юқадиган жинсга боғлиқ ҳоллар ҳам учрайди. Эндоген сабаблар қаторига патологик ирсият ҳам киритилар эди, болаларда ақли заифликнинг пайдо бўлишида бу ирсийликка айниқса катта аҳамият берилар эди. XIX асрнинг охирида бир қатор хорижий олимлар, масалан, Франция Морел ва Манян, алоҳида оилалар,

уруғларнинг дегенерацияси ёки дегенерацияси ҳақида махсус назарияга асос солдилар.

И.П. Мержеевский, С.С. Корсаков, Б.В. Томашевский ва бошқалар рус психиатриясининг етакчи вакиллари болалар ақли заифлигининг келиб чиқишида инфекциялар, интоксикациялар, бош мия жароҳатлари, шунингдек ҳомилани ҳайдашга уринишлар (туғалланмаган абортлар) ва бошқа экзоген омиллар катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиб ўтганлар. Биргина экзоген зараркундалар орасида 400 дан ортиқ агентлар маълум бўлиб, уларнинг таъсири ҳомиладорлик даврида эмбриогенез жараёнларини бузишга қодир. Экзоген сабабларга ҳомиладорлик даврида вируслар, психоактив ва нейротоксик моддаларнинг тератоген таъсири, туғруқдаги жароҳатлар, онадаги алмашинув касалликлари, бош мия жароҳатлари, 3 ёшгача бўлган энцефалитлар киради.

Болалар ақли заифлигининг патогенези ва сабабларини тўлиқ ўрганишга интилиш олимлар томонидан ижтимоий омилларнинг ролига алоҳида эътибор қаратилишига олиб келди. Баъзи интоксикациялар, нейроинфекциялар (захм, алкоголизм ва бошқалар), яъни ривожланиш аномалияларини келтириб чиқарадиган касалликларга қараш ҳам ўзгарди. О.Шпекнинг фикрича, уларнинг ижтимоий илдизлари ўтмишда етарли даражада баҳоланмаган ва клиник амалиётда ҳисобга олинмаган. Ниҳоят, психик етишмовчиликнинг юзага келишига сенсор стимуляциянинг етишмовчилиги таъсир қилади эрта ёшда, яъни руҳий депривация.

Замонавий тиббиётда касалликларнинг сабабларини касаллик келиб чиқишига олиб келадиган мойилликларга ажратиш энг кўп қабул қилинган усул ҳисобланади ва касаллик чақирувчиларни ҳам. Ушбу сабаблар кўпинча ўзаро таъсир қилади.

Бундан ташқари, яқин қариндошлик алоқалари туфайли келиб чиққан ақли заифлик жиддий тиббий муаммо бўлиб, ҳам ижтимоий, ҳам тиббий мутахассислар эътиборини талаб қилади. Бундай муносабатлар насл саломатлигига таъсир қилиши мумкин бўлган ирсий касалликлар ва генетик бузилишларга олиб келиши мумкин. Яқин қариндошлик алоқалари мия фаолияти ва жисмоний ривожланиш билан боғлиқ ноёб генетик бузилишлар юзага келиш эҳтимолини ошириши мумкин. Қариндошлик жиҳатидан яқин бўлган жуфтликлар ўз авлодларига ретсессив генетик касалликларни ўтказиш хавфи юқорироқ бўлади. Яқин қариндош жуфтликларнинг авлодларида клиник жиҳатдан намоён бўладиган ақли заифлик енгил даражадан оғир даражагача бўлган турли хил ақлий ривожланиш кечикишлари билан кечиши мумкин.

Ақли заиф болалар бутун психик фаолиятнинг турғун бузилишлари билан характерланади, бу айниқса билиш жараёнлари соҳасида аниқ намоён бўлади. Шу билан бирга, нафақат меъёрдан орқада қолиш, балки шахсий кўринишларнинг ҳам, билишнинг ҳам чуқур ўзига хослиги мавжуд. Шундай қилиб, ақли заифларни нормал ривожланаётган кичик ёшдаги болаларга тенглаштириб бўлмайди.

Бундай болалар ривожланишга қодир бўлсалар-да, ривожланиш секинлик билан амалга ошади, лекин у болаларнинг психик фаолиятига, уларнинг шахсий соҳасига сифат ўзгаришлари киритади.

Нормал ва аномал ривожланиш қонуниятларининг бирлиги ҳақидаги қоида, умуман олганда, нормал бола ривожланиши концепциясидан ақли заиф болалар ривожланишини талқин қилишда фойдаланиш мумкин, деб тахмин қилишга Л.С. Виготский томонидан таъкидлашга асос бўлди. Бу нормал ва ақли заиф боланинг ривожланишига таъсир қилувчи омилларнинг ўхшашлиги ҳақида гапириш имконини беради.

Ақлий ривожланишдан орқада қолган болаларнинг ривожланиши биологик ва ижтимоий омилларга боғлиқ. Биологик омиллар қаторига нуқсоннинг оғирлиги, унинг тузилишининг сифат жиҳатидан ўзига хослиги, унинг пайдо бўлиш вақти киради. Махсус педагогик таъсирни ташкил этишда уларни ҳисобга олиш керак.

Бола имкониятларига мос келадиган, унинг яқин ривожланиш зонасига таянадиган аниқ ташкил этилган таълим ва тарбия болаларнинг умумий ривожланишида илгарилаб боришини рағбатлантиради. Боланинг энг яқин муҳитини: у яшайдиган оила, катталар ва у мулоқот қиладиган ва вақтини ўтказадиган болалар ва албатта мактабни Т.Б. Епифансева ижтимоий омиллар сифатида тушунади.

Ақли заиф кичик ёшдаги ўқувчилар атроф-муҳитдан олинган маълумотларни мустақил қабул қилиш, идрок этиш, сақлаш ва қайта ишлашга қодир эмаслар. Улар фаоллигининг пасайиши, қизиқишларининг анча тор доираси, ҳиссий-эмоционал соҳанинг ўзига хос кўринишларига эга.

Тадқиқотчилар ўқув ва меҳнат фаолиятини амалга оширишда эътиборнинг муҳим ўрин тутишини таъкидлайдилар. Ақли заиф ўқувчилар диққатининг асосий камчиликлари орасида диққатнинг концентрацияси, барқарорлиги, тақсимланиши, ўзгарувчанлиги ва ҳажмининг бузилиши қайд этилади. Интеллекти бузилган ўқувчиларда ихтиёрсиз диққат ихтиёрий диққатга қараганда анча сақланиб қолган, лекин у ҳам ўзига хослиги билан ажралиб туради. Ақли заиф боланинг эътибори унинг иш қобилияти хусусиятларига бевосита боғлиқ бўлади. Нерв системасининг

қўзғалувчан типи бўлган болаларда диққатнинг суръати, ҳажми ва ўзгарувчанлиги биров сақланади, тормозловчи болаларда барқарорлик юқори бўлади. Интеллектуал етишмовчилиги бўлган болаларнинг диққат-этибори тез-тез ҳимоя тормозланишга мойиллиги туфайли "сўрок" характерга эга.

Ақлий қоқоқлик этиологияси соҳасидаги замонавий тадқиқотлар ақлий қоқоқликнинг келиб чиқишида генетик омиллар етакчи роль ўйнашидан далолат беради. Мутациялар хромосома ва ген мутациялари бўлиши мумкин. Олигофрениянинг энг кўп тарқалган ва кенг тарқалган хромосома шакли Даун касаллигидир, у барча ақли заиф болаларнинг 9-10% да учрайди. Олигофрениянинг хромосомал шаклларида кўпинча билиш соҳасининг яққол ва чуқур ривожланмаганлиги кузатилади. Ген мутациялари битта ген ёки битта белгини назорат қилувчи паст таъсирли генлар гуруҳига таъсир қилиши мумкин. Шундай қилиб, этиологиясига кўра, ақлий заифликнинг барча ҳолатлари экзоген ва генетик турларга бўлинади. Шу билан бирга, организмнинг ривожланиши ва ҳаёт фаолияти давомида генетик ва экзоген омиллар мураккаб ўзаро таъсирда бўлишини ёдда тутиш керак. Шунинг эса тутиш керакки, организмнинг ривожланиши ва ҳаёт фаолияти давомида генетик ва экзоген омиллар мураккаб ўзаро таъсирда бўлади. Қачон ақлий қоқоқлик, хусусан, бола миясининг тўлиқ ривожланмаганлигига бевосита сабаб бўла олмайдиган экзоген омиллар ирсий нуқсонларни аниқлашга ёрдам бериши ёки ирсий касалликнинг намоён бўлишини оғирлаштириши мумкин. Қўшимча экзогенциялар ирсий ақлий қоқоқликнинг клиник манзарасига унга хос бўлмаган янги нарсаларни олиб кириши мумкин симптомлари.

Кўрсатилган маълумотлар билиш соҳасининг ривожланиш нуқсонлари муаммолари келиб чиқиши жиҳатидан ниҳоятда хилма-хил эканлигини кўрсатади. мувофиқ, бузилишига олиб келадиган сон-саноксиз турли механизмлар мавжуд бўлиши мумкин миянинг шаклланиши ва ривожланиши, шунингдек, ақлий қоқоқликнинг кўплаб мустақил нозологик шакллари. Ривожланиш аномалияларининг ушбу гуруҳига кирувчи патологиянинг барча шакллари учун умумий бўлган нарса ақлий нуқсон ҳисобланади ёки умуман боланинг бутун психикаси, унинг мослашувчанлик имкониятлари, бутун шахсиятининг тўлиқ ривожланмаганлик даражасини аниқлайдиган бошқа даражада. Шундай қилиб, ақли заифликнинг барча ҳолатлари этиологиясига кўра экзоген ва генетик турларга бўлинади. Ривожланиш ва ҳаёт фаолияти давомида организмнинг генетик ва экзоген омиллари мураккаб ўзаро таъсирда бўлади. Масалан, ақлий заифликда бола миясининг тўлиқ

ривожланмаганлигига бевосита сабаб бўла олмайдиган экзоген омиллар ирсий нуқсонларни аниқлашга ёрдам бериши ёки унинг намоён бўлишини мураккаблаштириши мумкин ирсий касаллик Кўшимча экзогенлар ирсий ақлий қоқоқликнинг клиник манзараси унга хос бўлмаган янги симптомлардир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бобджонова О.Б., Абдурахманова Ф.М. Родственный брак как медико-социальная проблема // Российский медико-биологический вестник им. академика И.П. Павлова. -2020. -Т. 28. -№ 2. -С. 249-258. doi10.23888/ PAVLOVJ2020282249-25
2. Лавров А.В. Генетика умственной отсталости // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2016. – №6. – С. 13–20.
3. Настольная книга педагога-дефектолога/ Т.Б. Епифанцева [и др.]. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 426 с.
4. Рагимова О.А. Основы клиники интеллектуальной недостаточности: Учебное пособие. Ч. 1. / О.А. Рагимова; Пед. ин-т Сарат. гос. ун-та им. Н.Г. Чернышевского. – Саратов: Изд-во СГУ, 2003. – 48 с.
5. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. Пособие для пед. ин-тов / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1996. – 190 с.
6. Шпек О. Люди с умственной отсталостью: обучение и воспитание / О. Шпек; пер. с нем. А.П. Голубева. – М.: Академия, 2007. – 432 с.
7. Петрова С.А. Коррекция и развитие внимания у детей с особыми образовательными потребностями [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2013/05/10/korreksiya-i-razvitie-vnimanija-u-detey-sosobumi> (дата обращения: 16.10.2018).
8. Под ред. А.Ф.Тура , О.Ф.Тарасова , Н.П.Шабалов Детские болезни
9. П.Х.Холиков , А.К.Курбанов , А.О.Даминов , М.В.Таринова Медицинская биология и генетика

TXAY-YANGI QO‘YLIQ KO‘CHALARI KESISHMASIDA PIYODALAR OQIMINI TARTIBGA SOLISH

Usmanova Maxira Nuraliyevna ¹

¹ TDT rU

Aliyev Abdusalom Abduraxmonovich ¹

¹ TDT rU